

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

TINA ŠTRUS

Mit o Siljanu Štrku v sodobni makedonski literaturi

Diplomsko delo

Mentorica: doc. dr. Namita Subiotto

Univerzitetni študijski program prve
stopnje: Južnoslovanski študiji

Ljubljana, 2013

Zahvala

Rada bi se zahvalila svoji mentorici doc. dr. Namiti Subiotto, da me je sprejela pod svoje mentorstvo ter mi namenila svoj čas, strokovno vodstvo in potrpežljivost.

Diplomsko delo posvečam svojim staršem, stricu in prijateljem, saj želim na ta način izraziti svojo hvaležnost vam, ki ste mi stali ob strani skozi vsa študijska leta, ob svetlih in malo manj svetlih trenutkih.

Izvleček

Diplomsko delo z naslovom *Mit o Siljanu Štrku v sodobni makedonski književnosti* se ukvarja z ljudsko pripovedko Marka Cepenkova *Siljan Štrk* in tremi sodobnimi deli treh različnih avtorjev: dramo *Črna luknja* Gorana Stefanovskega (*Црна дупка*, 1987), pesnitvijo *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* Rista Lazarova (*Силјан штркот уште еднаш ја облетува Македонија*, 1995) in pesmijo *Ptica-človek* Vladimirja Martinovskega (*Птица-човек*, 2010).

Ugotavljali bomo, kateri elementi ljudske pripovedke *Siljan Štrk* se pojavljajo v zgoraj navedenih delih. Zanima nas, kako so avtorji preoblikovali lik in mit Siljana Štrka. Domneva se, da sodobni avtorji v pripovedki vidijo posebno vrednost, saj se vedno znova vračajo k njej in iz nje črpajo inspiracijo za nadaljnje literarno ustvarjanje.

Ključne besede: Siljan Štrk, Marko Cepenkov, Goran Stefanovski, Risto Lazarov, Vladimir Martinovski, mit, sodobna makedonska literatura.

The diploma thesis *The myth of Siljan the Stork in modern Macedonian literature* centers around a folk tale by Marko Cepenkov, *Siljan the Stork*, and three contemporary works by different authors: the drama *Black hole* by Goran Stefanovski (*Црна дупка*, 1987), the poem *Siljan the Stork Flies Over Macedonia Once Again* (*Силјан штркот уште еднаш ја облетува Македонија*, 1995) and the poem *Bird-man* (*Птица-човек*, 2010).

The purpose of this study was to investigate which elements of the original folk tale Siljan the Stork reappear in previously mentioned works. Another aim was to find out how contemporary authors transformed the character and myth of Siljan the Stork. We assume that the authors see great value in the folk tale and that is why they return to it over and over again, to find inspiration for further literary creation.

Keywords: Siljan the Stork, Marko Cepenkov, Goran Stefanovski, Risto Lazarov, Vladimir Martinovski, myth, contemporary Macedonian literature.

Kazalo

<i>Zahvala</i>	2
Izvleček	3
Uvod.....	5
Marko Cepenkov: <i>Siljan Štrk</i>	7
Analiza	9
Čas in prostor	10
Jezik	11
Lik Siljana.....	13
Mit v ljudski pripovedki <i>Siljan Štrk</i>	16
Goran Stefanovski: <i>Črna luknja</i>	19
Analiza	20
Čas in prostor	20
Jezik	21
Lik Siljana.....	23
Risto Lazarov: <i>Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo</i>	25
Analiza	26
Čas in prostor	26
Jezik	27
Lik Siljana.....	29
Vladimir Martinovski: <i>Ptica-človek</i>	31
Analiza	32
Lik Siljana.....	33
Zaključek.....	34
Literatura.....	38
Viri	41
Povzetek	42
Резиме	44

Uvod

V tem diplomskem delu se bomo posvetili najbolj znani makedonski ljudski pripovedki *Siljan Štrk* (*Силјан Штркот*, 1954). Marko Cepenkov, najplodnejši zbiralec makedonske ljudske dediščine, je bil prvi, ki jo je zapisal. Pripovedka je bila leta 1954 prvič objavljena v knjigi *Сказни и сторенија* založbe Kočo Racin. Leta 1972 so v desetih knjigah objavili celoten Cepenkov opus in pripovedka *Siljan Štrk* se nahaja v drugi knjigi. Izšla je tudi v dveh antologijah makedonske kratke proze in sicer v redakciji Katice Kjulavkove *Tajna odaја* (2000) in Radeta Siljana *Забранета одаја* (2004). V prevodu Nade Carevske je bil *Siljan Štrk* leta 1964 objavljen v slovenščini v zbirki Pravljice jugoslovanskih narodov. Leta 1982 je izšel tudi v zbirki makedonskih ljudskih pravljic *Osla iščeš, osla jahaš*.

Pripovedka *Siljan Štrk* sicer pripada ljudski književni zvrsti. Tome Sazdov *Siljana Štrka* umesti med ljudske novele z elementi fantastike. »Народните новели се одликуват со јасна идејна насоченост. Тоа се гледа, пред сѐ, во двете важни општествени теми [...]: социјалната несправедливост и социјалната казна. [...] Позитивен јунак на народните новели е социјално активниот, критички настроениот човек од народот најчесто селанецот и слугите. [...] Поранешна фантастика се сочувала само како стилско-изразен реквизит, употребуван речиси исклучиво во епизодните секвенци на новелистичката содржина.« (Sazdov 1997: 177-178) Sazdov dodaja, da je zaradi mešanja realnosti in fantastike *Siljan Štrk* blizu tudi legendi in ljudski pripovedki.

Mit o Siljanu Štrku, ki ga verjetno pozna prav vsak Makedonec, se vneto pojavlja tudi v sodobni makedonski literaturi. Zaradi tega se pojavi vprašanje, zakaj je ta pripovedka makedonskim pisateljem in pesnikom tako pomembna, da jo vedno znova in znova izberejo kot inspiracijo za svoja dela?

V diplomski nalogi bomo podrobneje analizirali tri sodobna dela, v katerih se pojavlja mit Siljana Štrka: drama *Črna luknja* (*Црна дупка*, 1987) Gorana Stefanovskega, pesnitev *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* (*Силјан Штркот уште еднаш ја облетува Македонија*, 1995) Rista Lazarova in pesem *Ptica-človek* (*Птица-човек*, 2010) Vladimirja Martinovskega.

Mite in legende je v dramah Gorana Stefanovskega preučevala že Sandra Mejač v svoji diplomski nalogi. Ugotovila je, da želi Stefanovski v drami *Črna luknja* sporočiti nekakšen vzgojni nauk, ki temelji na njegovih osebnih izkušnjah.

Predmet te diplomske naloge pa je izključno mit Siljana Štrka v sodobni makedonski literaturi. Cilj je ugotoviti, kateri elementi ljudske pripovedke *Siljan Štrk*, se pojavljajo v zgoraj navedenih delih. Kakšen je jezik? Kako sodobni avtorji preoblikujejo lik Siljana? Ali se v izbranih delih pojavljajo pregovori in reki kot v ljudski pripovedki? Zakaj so avtorji tako zainteresirani za ta mit? Kako preoblikujejo mit Siljana Štrka v svojih delih?

Naša primarna metoda bo raziskovanje književnih del in literarne zgodovine ter analiza izvirne ljudske pripovedke *Siljan Štrk*. Poleg tega se bomo dotaknili tudi makedonske zgodovine in biografij avtorjev, da bi tako našli povezavo med samim mitom, sodobnimi deli in njihovimi avtorji.

Diplomsko delo je razdeljeno na štiri glavne dele. V vsakem od njih se predstavi avtorja in njegovo delo, nato pa sledi praktični del, analiza izbranega dela. Analiza se osredotoča na žanr, čas in prostor, jezik ter lik Siljana. Posebej se izpostavi elemente, ki so del mita o Siljanu Štrku.

Pričakujemo, da bo rezultat raziskave spoznanje, da avtorji izbirajo prav to pripovedko zaradi njene poučno-moralne vrednosti, ki je uporabna tudi dandanes. Možno je, da tako želijo ohraniti spomin na ljudsko pripovedko. Lahko, da se »poigravajo« z elementi izvirne pripovedke in na ta način spominjajo bralca na pripovedko, ki jo večina Makedoncev pozna še iz svojega otroštva. Opaziti je, da avtorji na nek način identificirajo makedonski narod in njegovo zgodovino z zgodbo Siljana in motivom izgubljenega sina. Motiv preobrazbe aplicirajo na makedonsko javnost in jo spodbujajo k duhovni, moralni preobrazbi.

Marko Cepenkov: *Siljan Štrk*

Marko Kostov Cepenkov, eden najplodnejših zbiralcev in zapisovalcev makedonskih ljudskih umotvorov, se je rodil leta 1829 v Prilepu. V štiridesetih letih zbiranja in zapisovanja makedonske ljudske dediščine je uspel zapisati več kot 700 zgodb, ki so unikatne vrednosti za makedonsko književnost in kulturo. Ljudska pripovedka *Siljan Štrk* (*Силјан Штрком*) je bila prvič objavljena leta 1954 v knjigi *Сказни и сторенија* založbe Kočo Racin. Marko Cepenkov je pripovedke in pravljice »spretno stilsko in kompozicijsko dovršil«, jim vtisnil tudi osebno noto, »a od ljudske tradicije se ni oddaljeval« (Trenčovska 2011:1). Njegovi zapisi so v rodnem prilepskem govoru, vendar se niti stilsko niti jezikovno ne razlikujejo od ljudskih pripovedk in zato jih, čeprav jih je zapisal Cepenkov, smatramo za ljudske pripovedke.

Ljudska pripovedka je »krajša pripoved, sorodna pravljici, ker se tudi v nji pojavljajo čudežni dogodki in nadnaravne sile, vendar je njena posebnost ta, da je povezana z določenimi kraji, časi in zgodovinskimi osebami, pogosto tudi s kakim zgodovinskim izročilom«, piše Kos (1997:468) in dodaja, da je v pripovedkah konec nesrečen, kar pa za *Siljana Štrka* ne drži. Tome Sazdov za pravljice pravi: »Сказните во народната литература се сметаат за најстар вид усна проза, покрај приказните за животните. Познати се под терминот *фантастични и волшебни* народни приказни, сказните настанale na интернационални простori, od интернационаlnite osnovi na veruvanje to i mitot.« (Sazdov 1997: 155).

Siljan Štrk je najdaljša in najbolj znana makedonska ljudska pripovedka¹. Cepenkov jo je prvič slišal od svojega očeta Koste Cepenkov. Kot mnoge druge pripovedke, ki jih je zapisal Marko Cepenkov ima tudi ta poučen in moralističen karakter. V slovenščino jo je leta 1964 prevedla Nada Carevska, izšla pa je v zbirki *Pravljice jugoslovanskih narodov* pri Mladinski knjigi.

Vlada Urošević pravi, da pripovedka *Siljan Štrk* predstavlja Cepenkovov »prvi avtentičen pripovedovalski poskus. Glede na ljudske pripovedke, ki jih je zapisal Cepenkov lahko rečemo, da so njegovi teksti precej individualizirani. Njihov ton ne sledi liniji ljudskega

¹ *Siljan Štrk* se v celotnem diplomskem delu nanaša na verzijo ljudske pripovedke Marka Cepenkova, objavljene leta 1954.

pripovedovalca v smislu navajanja dejstev, ampak je pogosto izraženo tudi osebno stališče avtorja.« (Urošević 2003: 188; povz. po Trenčovska, 2011: 1).

Ljudska pripovedka *Siljan Štrk* se odvija v vasi Malo Konjari pri Prilepu. Tam živi kmet Božin s svojo družino. Ko njegov sin Siljan dopoldne 16 let, ga poročijo z Nedo, ki mu leto kasneje rodi sina Velka. Siljan je len in razvajen gospodar, ki se zelo ogiba vaških del in jih prepušča svoji družini. Vendar je dober trgovec, zato se večkrat odpravi v Prilep trgovat. Oče ga je večkrat opomnil, da naj se ne zadržuje v mestu, naj se ogiba slabe družbe in naj pomaga svojim domačim pri opravkih okoli hiše in posesti. Siljan se na njegovo prigovarjanje ni oziral, ampak je raje pobegnil v širni svet. Nastanil se je v gostišču, kjer se je spoznal z duhovnikom, le-ta pa je iskal nekoga, ki bi z njim potoval in tako sta celo poletje in jesen skupaj zbirala miloščino. Vkrcala sta se na ladjo, ki je plula proti Solunu, vendar jih je med plovbo presenetil vihar. Siljan je edini preživel brodolom. Tako se je znašel na neznanem in neobljudenem kraju – Štrkovi deželi. Kasneje ugotovi, da dežela ni neobljudena, saj spozna moža in ženo ter njune sosede. Z njimi se spoprijatelji in postane del njihovega kolektiva. Ti se odločijo, da bodo Siljanu pomagali vrniti se domov in zlomiti prekletstvo, ki ga je doletelo. Ko se je Siljan prvič skušal vrniti domov, mu ni uspelo, saj se mu je razbila steklenica z vodo. Zaradi tega je celo poletje ostal ujet v telesu štorklje in opazoval svojo družino, oni pa ga niso prepoznali, ker je bil žival. Vrnil se je nazaj v Štrkovo deželo in vnovič poskusil naslednje leto in tokrat mu je uspelo. Domači in sovaščani sprva njegovi zgodbi niso verjeli, vendar ko so videli njegove brazgotine, so se prepričali, da je celotna Siljanova zgodba resnica.

Analiza

Makedonski folkloristi in literarni zgodovinarji različno žanrsko opredeljujejo besedilo *Siljan Štrk*. Tome Sazdov ga uvrsti med ljudske novele, pri tem pa doda, da bi ga, zaradi fantastičnih elementov v njem lahko uvrstili tudi med legende ali fantastične ljudske pripovedke (povz. po Sazdov 1977:178). Pod uredniško taktirko Aca Šopova je bilo umeščen v knjigo *Сказни и сторенија* (1954), v predgovoru pa ga Blaže Koneski označi s terminom pripovedka oziroma pravljica. V zbirki makedonskih ljudskih pripovedk *Osla iščeš, osla jahaš* (1982) je uvrščen v rubriko Živalske.

Za pravljice, ki jih prištevamo med najstarejše vrste pripovedk, je značilna nedoločenost časa in prostora. Glavni junak, ki nastopa v le-teh je na koncu vedno zmagovalec, seveda s pomočjo čudežnih predmetov ali svetovalcev. Glavni značilnosti pravljic sta tako čudežnost in večna zmaga dobrega. Čudežnost najdemo tudi v Cepenkovem *Siljanu Štrku*. Zajeta je v motivu metamorfoze Siljana v štorljo in nazaj v človeka, poleg tega Siljan razume jezik štorkelj, najdejo pa se tudi čarobni rekviziti, na primer čudežna voda, ki omogoči Siljanovo preobrazbo. Siljanove končne preobrazbe v človeka ne moremo označiti kot »večno zmago dobrega«, vsekakor pa je srečen konec, kar se sklada z značilnostmi pravljic.

Čeprav ima *Siljan Štrk* mnogo elementov pravljice, pa ne smemo spregledati, da je zgodba prostorsko in delno tudi časovno opredeljena, poleg tega ima glavni protagonist osebno ime, kar je izredno neobičajno za ljudske pravljice. Za pripovedko je značilno, da izhaja iz mitov oboževanih totemskih živali, najdejo pa se tudi elementi animizma: duh Siljana prebiva v štorklji in za začarane štorklje ali ljudi, ki so začarani v štorklje, je značilno, da prevzemajo iste odnose, kot so jih imeli sicer, ko so še bili ljudje. Nauk Siljanove zgodbe pa je ravno v teh odnosih. Siljan zaradi preobrazbe dojame, kaj mora pri sebi spremeniti in kot štorklja postane boljša osebnost, kot je bil takrat, ko je bil človek.

Prepletanje fantastike in realnosti v *Siljanu Štrku* spominja že na ljudske legende. Kljub temu pripovedovalec vsakič, ko bi morda pomislili, da je zgodba izmišljena, poudari, da temu ni tako. Z repetitivnim potrjevanjem resničnosti pripovedke zbledi čudežnost dogodkov in fantastika postane del stvarnega sveta. To je bila tudi ena izmed značilnosti magičnega

realizma, literarnega toka postmodernistične literature 20. stoletja. Zaradi tega nekateri ljudsko pripovedko štejejo za prvo literarno delo magičnega realizma v svetovni književnosti.

Besedilo *Siljan Štrk* je strukturirano kot zgodba v zgodbi, kar ni značilnost pravljic, ampak bolj razvitih umetnih književnih oblik, kot je novela. Za novelo je značilno, da poda motiv iz vsakdanjega življenja, ki ga zasledimo tudi v Siljanu Štrku, ko se opisuje življenje in delo na vasi in v mestu Prilep. Sazdov pravi: »Ni naključje, da je ljudski novelist družinskemu krogu namenil toliko pozornosti: v obdobju podjarmljenosti in socialne odvisnosti družina ni bila samo temelj, ampak edino jedro družbenega življenja Makedoncev. Vsi pomembnejši dogodki družinske skupnosti so postali osrednja tema makedonske ljudske novele.« (Sazdov 1988: 45). Tudi Cepenkovi v pripovedki poudarja motiv družinske skupnosti ter motiv lenobe. Glavni lik je Siljan, ki je običajen človek, njegova hiba pa je lenoba in nespoštovanje svojih staršev ali družine. Sprva morda pomislimo, da je bolj značilno za anekdote, da kritizirajo človeške pomanjkljivosti, vendar so tudi novele poučne zgodbe. Iz Siljana Štrka se naučimo kako pomembna je delavnost, spoštovanje in odgovornost do družine. Družina in delavnost se pojavljata kot najvišji vrednoti. Skratka, pripovedka bralcu nudi moralni nauk in ga uči, kaj so družbeno zaželene in sprejemljive lastnosti človeka in kakšna je njegova vloga v družbi.

Čas in prostor

Prostor v pripovedki *Silja Štrk* je opredeljen, kar, kot smo že prej omenili, ni značilno za to književno zvrst. Siljan živi v vasi Malo Konjari, blizu Prilepa. V pripovedki pa se omenjajo tudi drugi kraji in mesta: Prilepsko polje, samostan Treskavec, Solun, Pletvar, Pletvarsko polje, Ohridsko in Struško polje, Kruševo, Konjarsko polje, Brjansko in Markova stolpa.

Čas ni točno opredeljen, vendar lahko v pripovedi natančno sledimo Siljanovemu bivanju, tako v Štrkovi deželi kot tudi v vasi malo Konjari. Vemo, da se je poročil s šestnajstimi leti in da se mu je že pri sedemnajstih letih rodil sin. Pripovedovalec vseskozi podrobno opisuje življenje glavnega lika, zato vemo, da je Siljan dve leti živel v Štrkovi deželi, preden mu je v drugo uspelo pridi nazaj domov v rodno vas.

Jezik

Pripovedka je pisana v rodnem prilepskem narečju pisatelja in zbiralca Cepenkova. Za Cepenkova so zelo značilne realistične slike predvsem vaškega pa tudi mestnega življenja:

»мајка му кравите фатила да ги молзи, невестата му овците ошла да ги молзи, син му свињите и телците, прлињата ги испуштило за в говеда да одат, сестра му куката фатила да ја мете и гнојот да го фрла«. (Cepenkov 1954: 243)

Jezikovni stil je močno obarvan s takratnimi verovanji in ljudskimi običaji. Na primer, izpostavi se ljudsko verovanje, da »до ден денеска се прикажува за штрковите оти се луѓе« (Cepenkov 1954:253). Pogosto se omenjajo vaški običaji in dela, na primer: oranje njive, okopavanje trte in žetev. Poudarja se pobožnost in Siljan se skozi pripoved večkrat pomoli k bogu. Obljublja mu da, če ga reši, bo boljši človek, kar se pogojuje z večjo pobožnostjo. Omenjajo se tudi takratna vaška in folklorna verovanja ter legende - Siljanu je očitno znana legenda o »dolnji deželi«, saj jo omeni:

»Сполај ти, Господи, сполај ти, оти сонцево грее од кај што зооѓа овде! Чудна земја ќе биде оваа, си рекол сам со себе, зер **долна земја** ќе биде оваа! Ејди јас сиромав, нема за мене избавиште и одење веќе во Коњари. Ах, село златно, ах град Прилеп златен, дали ќе ме донесе Господ уште еднаш тамо! Ако рече Господ уште еднаш јас да појдам тамо, три години ќе чинам измет на манастир на Трескавец, на Богородица.« (Cepenkov 1954: 235)

Cepenkov pogosto uporablja ljudske pregovore in rekla, ki jih kot »vešč pripovedovalec umetelno vplete v pripoved«, pravi Drugovac. Ta v predgovoru k ljudski pripovedki *Siljan Štrk* takole opiše vlogo pregovorov v njej: »Pregovori okrepijo pedagoški faktor zgodbe; z njimi se poudari njena ljudska osnova, impulz tradicije in folklorne domišljije« (Drugovac 2004: 83-93). »Cepenkov ne hiti z motivom, ampak pripoveduje z odmerjenim ritmom, ki se stopnjuje, dokler v določenem momentu z lepo domislivo ali pregovorom ne razreši situacije.« (Koneski 1986: 17).

Pregovori in rekla so ene izmed najpopularnejših in najbolj razširjenih makedonskih umotvorov. Izražajo stoletno ljudsko modrost in filozofijo pa tudi socialne in zgodovinske izkušnje naroda. So odraz njegovega življenja skozi veke. Narod s pregovori izrazi svojo

»evalvacijo življenja« nakaže pa tudi »socialno-družinske in družbeno-socialne konflikte ter odnose« (Sazdov 1988: 47).

Naj naštejemo nekaj primerov pregovorov in rekel iz Cepenkovove pripovedke *Siljan Štrk*:
гледај да не се навикне песот на касапница, оти после е многу тешко да се одвикне; ќе
ти дојде умот, ама ќе си појде кумот; човек не треба многу да се радува, ниту многу да
жали, оти пакост ќе му се стори; лоша суправа – голема штета; за таква глава – таков
брич; Ѓаволот ни ора ни копа, само луѓето ги скарува.

Zelo zanimivo je tudi, da Siljanov oče Božin takoj, ko bi morda Siljan pa tudi sam bralec pomislil, da je celotna zgodba izmišljotina, doda:

»Ем, тако ми Бога, чедо, тебе може да ти се чини лага, ама мене за вистина, чунки ми е прикажано од деда прадеда; чунки во стар век, синко, не лажеа нашите стари како сега што лажат младите.« (Cepenkov 1954: 232)

Zanimivo je, da s podobnim izrekom tudi Cepenkovov oče konča pripovedko o Siljanu Štrku:

»Ете вака, синко Марко, се сторило со Силјана од Мало Коњари; знам оти тебе ти е како лага; арно ама мене ми е навистина, оти од татка ми е прикажана оваа приказна.« (Cepenkov 1954:253)

Ta misel se sicer omeni tudi na začetku pripovedke oziroma vsakokrat, ko pripovedka zaide v polje fantastičnosti, neverjetnosti in sveta sanj, ko bi lahko bralec pomislil, da je vse samo plod domišljije pripovedovalca.

Lik Siljana

Pripovedka *Siljan Štrk* govori o posamezniku, ki se znajde v konfliktu z okolico. Siljanov lik lahko v osnovnih potezah opišemo tako: neposlušen in izgubljeni sin, ki se upre svojemu očetu, zaradi česar ga doleti prekletstvo. Kazen je preobrazba v štokljo. Skratka, v pripovedki opazimo dva tesno povezana motiva: **motiv kletve** in **motiv preobrazbe**.

Kletev je v ljudski pripovedki omenjena večkrat in je rdeča nit celotne pripovedke. Prvič jo že na začetku pripovedke omeni Siljanov oče Božin. Ta Siljana večkrat opozori, da ga lahko zaradi njegovega nepremišljenega, svojeglavega načina življenja in nespoštovanja staršev ter družinskih vrednot doleti božja kazen:

»Веруј, синко, оти секој син и ќерка што не слушале татко и мајка големо наказание од Бога добиле.« (Cepenkov 1954: 232)

Ob tej priložnosti mu pove zgodbo o Sivetu in Čuletu, bratu in sestri, ki ju je lastna mati, zaradi njune neubogljivosti, preklela:

»Синко Сиве и ти ќерко Чуле! Пилци да се сторите и од кукава наша да одлетате, да в поле да појдете по трњето да стоите и еден-други да се барате, та да неможете никогаш да се најдете. Така куртулија од вас да имаме, од вашиве маки што ни ги давате.« (Cepenkov 1954: 232)

Kasneje se skozi samo pripoved kletev večkrat omenja. Siljan se spominja svoje družine, prejšnjega napačnega postopanja in vsakič znova ponovi, kako hudo mu je, da ga je doletela kletev. Želi si, da bi lahko zavrtel čas nazaj in spremenil svoja dejanja. V nekem trenutku celo hrepeni po smrti oziroma odrešitvi od trpljenja ter samote, se kesa in si želi vrnitve domov:

»Ах мајче! ах татче! ах мое мило синче, и ти моја мила сестро! и ти моја мила домаќинко! Дали ќе видите некој сон оти јас се избавив од улавото море што ќе ме удавеше? Дали ќе видите некој сон оти јас сум во една пуста земја кај што петел не пее! Кешке со пушка да бев убиен, мајче, и тамо да бев умрен, во нашите гробишта да бев закопан, за ти, мајко да ми идеш на гробот да ми палиш свеќа и да ми раздаваш задужбина! Ами тука, мајко, во оваа пустелија ќе умрам и орли и врани месата ќе ми ги јадат. Ах, татко, татко, зошто толку лошо ме колна за да дојдам во оваа пустелија!« (Cepenkov 1954: 235)

V Štrkovi deželi je Siljan spoznal moža in ženo ter njune sosede. Ti so ga sprejeli medse, ga pogostili, nato pa mu je mož razložil, da so tudi oni prekleti. Motiv kletve se zopet pojavi in tokrat kletev izvira iz davnih časov. To je kletev njihovih pradedov, ki jih je starec, zaradi njihovega zlobnega obnašanja preklel:

»Тогaј беше го проколнал старецот сиот народ што се наоѓал во нашава земја: „Ох да би Господ ве судил деца, им рекол, што ме отепавте на правина! Да дадеше Господ една сипаница лоша да дојдеше и сите вас да ве собереше, та после векот едно да не пркне: овде да се роди, ама бело море и црно да препливаат таткови и мајка ви, тамо да видат челада; откако ќе видат челада тамо, еден Господ нека суди и еве јас си умирам“.« (Cepenkov 1954: 239)

Torej lahko zaključimo, da so v ljudski pripovedki omenjene tri različne kletve: kletev Siveta in Čuleta, kletev pradedov iz Štrkove dežele in seveda kletev, ki doleti Siljana in je skozi celotno pripoved večkrat izpostavljena. Vsem trem kletvam je skupen vzrok kaznovanja in kazen sama. Ljudje so bili prekleti zaradi svojega neposlušnega in brezбриžnega življenja, kazen pa je bila preobrazba v ptico – štokljo.

Pri motivu preobrazbe lahko rečemo, da pridejo prvine ljudske pripovedke najbolj do izraza. Sama preobrazba je v realnem svetu nekaj nedoumljivega, v ljudskih pripovedkah pa je tovrstna čarobnost nekaj običajnega. Poleg tega so za preobrazbo potrebni posebni rekviziti – v tem primeru čudežna voda. Z njeno pomočjo se lahko Siljan in ljudje iz Štrkove dežele preobrazijo nazaj v ljudi. Vendar Siljanova preobrazba ni samo vizualna in telesna. Lik Siljana se preobrazi tudi duhovno in osebnostno. Skozi pripovedko spozna svoje napake, spremeni način razmišljanja in postane boljša osebnost, osebnost, ki je kompatibilna s tradicionalnimi vrednotami kolektiva.

Jasno je, da je nespoštovanje družine, še posebej staršev, moralnih in tradicionalnih meril in kodeksa, vzrokovalo starševsko kletev in posledično je bil Siljan izgnan iz družine in tedanje družbe. Iz pripovedke pa tudi izvemo, da je Siljanov oče pošten in marljiv človek, ki se v okviru lastnih zmožnosti vztrajno trudi usmerjati svojega sina in mu svetovati, da bi se ta ognil slabe družbe in se izboljšal. Torej v zgodbi oče Božin poseblja družbene moralne in tradicionalne vrednote. Tu pa se pojavi vprašanje, če je imel Siljan dober zgled, kakšen je družbeno primeren lik poglavarja družine, kaj je povzročilo Siljanovo odklonilno vedenje?

Če pomislimo, da so se v tedanjih časih poročali pri 16 ali 17 letih, uzremo potencialen vzrok Siljanove »infantilnosti, nedoraslosti in razvajenosti« (Trenčovska 2003:2). Siljan je len, sebičen človek, ki svoje življenje zapravlja za ničvrednosti. Zanj je kmečko delo dolgočasno, zato raje, kot da bi izpolnil dolžnosti do svoje družine, izostaja od doma in nesmiselno zapravlja denar v bližnjem mestu Prilep. Siljanov način življenja njegovi družini ne koristi, ampak jim je v breme. Oče ga opomni, da njegov način življenja ni primeren, a Siljan ga ne uboga, prekrši tradicijo in kot neposlušen sin pobegne od doma z besedami:

»Утре, дај Боже здравје, одење в град и назад нема да се вратам од овие тешки лакрдии што ми ги рече стариот, да знам оти за вистина клетвата негова ќе ме фати; пиле да се сторам, бело море и црно да прелетам, ама уште еднаш при татка не дојдувам. Ете лели со инаетлак татко ми ме фати, чекај да ме види што маж сум јас. Лели за инает, еден товар сол ќе јадам, ама не му се поклонувам.« (Сепенков 1954: 233)

Trenčovska zelo lepo opiše Siljanovo osebnost z besedami: »Невротската личност на Силјан покажува знаци на незрелост и знаци на Нарцизам. Тој не знае да ги почитува и сака луѓето околу себе. Неспособен е да се соочи со сопствените недостатоци, бидејќи нема развиено чувство на самокритичност.« (Trenčovska 2011: 3).

To, da se je oddvojil od svoje družine in kolektiva pa pomeni njegovo rešitev in začetek duhovne preobrazbe. V Štrkovi deželi spozna druge ljudi, ki so prav tako prekleti. Lik Siljana trpi od duhovne in moralne osamelosti, ampak zanimivo je, da se s temi ljudmi poistoveti, saj si delijo enako prekletstvo. Če se je na začetku pripovedi obnašal kot majhen razvajan otrok, sedaj Siljan spremeni svojo osebnost in slabe navade. Postane dejaven član kolektiva in celo sodeluje pri poljedelskih opravilih. Njegova želja, da bi se spremenil nazaj v človeka, raste premo sorazmerno z željo, da bi bil zopet s svojo družino in da bi lahko popravil napačne odločitve, ki jih je sprejel v preteklosti. Kletev Siljana najprej telesno, nato pa tudi duhovno preobrazi, da postane pošten in marljiv človek, takšen kot njegov oče Božin oziroma takšen, kot narekuje družbena norma in tradicija.

Mit v ljudski pripovedki *Siljan Štrk*

Matjaž Kmecl definira mit takole:

»Pripoved o bogovih in skrivnostnih bitjih, kasneje tudi o imenitnih junakih. S takšnimi zgodbami zvečine religioznega značaja si je skušal prvinski človek odgovarjati na vprašanja o stvarjenju o delovanju sveta, smiselnosti življenja, o silah, ki vladajo človekovi usodi. Vse so izmišljene, vendar na natančni logiki, ki vidi svet kot nenehno nasprotje med dobrim in zlim (v kršč. Mitu: bog-hudič), med minljivostjo in večnostjo, srečo in nesrečo, skratka v dinamičnih opozicijah. [...] Danes beseda večkrat označuje dejanja in ljudi, ki so spričo svoje nenavadnosti, pomembnosti, usodnosti in posebnih moči še komaj verjetni« (Kmecl 1996:83).

Siljan Štrk je vsekakor fantastičen, mitološki lik. Na začetku je običajen podeželski človek, nato pa se mu zgodi nenavadno fantastično in nadrealno doživetje – preobrazi se v štokljo in se znajde v nekem drugem, vzporednem svetu oziroma v Štrkovi deželi. Mit o Siljan Štrku vsebuje tudi dinamične opozicije dobrega-slabega in sreče-nesreče. Siljan je bil kot človek slab, vendar se na drugem svetu izboljša, postane delaven, družinski človek. Ko je na drugem svetu je nesrečen, hrepeni po svojih domačih, ko pa se vrne, se vrne kot boljši človek, ki se lahko veseli življenja v mali vasi Konjari s svojo družino.

Kakšen pa je mitološki pomen štoklje? Tanas Vražinovski je v slovarju *Речник на народната митологија на Македонците* zapisal:

ШТРК – света птица, а бидејќи секоја година се преселува, се вели оди на ацилак. Исто така, таа се смета за среќна птица, затоа што таму каде ќе го направи гнездото носи само добро. Народот верува дека штркот настанал од човек и затоа се вели дека е греота штрковите да се убиваат. Доаѓањето на штрковите, главно, е сврзано со правење мартинки. Во март, кога тие доаѓаат како едни од првите предвесници на пролетта, од бел и црвен волнен конец се прават мартинки и неколку дена се носат на врат, на раце или на палците од нозете. Потоа се клаваат на стожерот и децата пеат: „Штрк, штрк Балабан!, Полна пушка шарлаган! На ти мартинка, дај ми кошула!“

Во Гевгелиско се верува дека ако некоја девојка не може да се омажи, таа година ја излагал штркот, така што луѓето се чуваат од измама на штрковите.

Во христијанската симболика штркот е претставен како мека птица. Кога си прави гнездо, внимава на сè што е околу неа. Љубовта на штркот кон луѓето е поврзана со грижливата љубов на децата кон своите родители. Според тоа, грижата на штрковите кон своите постари треба да биде поттикнувачки пример за грижата на децата кон старите родители.

Постои верување дека кога штрковите и орлите се тепаат, претскажуваат војна меѓу луѓето во местото каде што се тепаат. (Vražinovski 2000: 437–438).

V pripovedki *Siljan Štrk* je mitološki pomen štoklje jasno izražen. Kot prvo lahko izpostavimo Siljanovo preobrazbo v štokljo, ki je v skladu z verovanjem, da je »štrk nastal iz človeka«. Drugič pride do izraza krščanska simbolika, ki promovira štoklje kot ptice, ki »skrbijo za svoje starejše« in jih izpostavlja za zgled in primer, kako naj bi otroci skrbeli za svoje ostarele starše. V pripovedki je Siljanovo obnašanje do svojih staršev vse prej kot zgledno. Oče ga posvari, da ga bo, če bo nadaljeval takšen brezbrizen način življenja, doletela starševska kletev. V Štrkovi deželi pa se Siljan spremeni. Postane mu mar za soljudi, za družino, v kateri prebiva in za skupnost, kateri pripada. V ljudski pripovedki pa je predstavljen tudi tretji mit, povezan s štokljami, namreč, da »boj med štrki in orli napoveduje vojno med ljudmi«. V Siljanovem drugem poskusu vrnitve domov pride do pretepa med štokljami in orli. Siljan v boju ne sodeluje pa tudi »orlite se plashale od nego, zašto црпчето го носел на гуша« (Cepenkov 1954: 249). Trenčovska pravi, da se je Siljan ob vraćanju domov izognil boju med štokljami in orli zato, ker se je tokom samorazvoja že naučil, da se mora izogibati zla (povz. po Trenčovska 2011: 6). Pretep se sicer zgodi na planini, kjer se je »водел голем бој, па имало многу луѓе испотепани и испооставени по планината« (Cepenkov 1954: 249).

Zelo zanimiva pa je tudi teorija o vodnem človeku, ki je močno povezana z imenom Siljan. V skladu s tezo Ilije Čašuleja o povezavi med frigijščino in burušaskim jezikom je ena izmed povezav med obema jezikoma ta, da frigijsko Silēnōs in burušasko Silúm v svojem korenu nosita indoevropsko *suel- *sul- (: *sil-) s pomenom: voda, tekočina, sok. V burušaskem jeziku Čašule najde tudi etimologijo za indoevropsko *silVbVr('silver' – srebro) in to preko *sul-: *sil- ('voda') + *bhru- ('bel'), s pomenom 'bel (svetel) kot voda'. Od vsega tega lahko povlečemo povezavo med Frigijci (Silēnōs) in Buruši (Silúm) in njuno skupno povezanostjo z balkanskim polotokom (Siljan). Silenos je sicer frigijsko božanstvo vode, a v skladu z etimološko interpretacijo Ilije Čašuleja, pomeni vodni človek, s Siljanom pa ga povezuje čudežna izvirska voda, s pomočjo katere se Siljan preobrazi v štokljo in obratno. Štoklja je po svojem izgledu ptica svetle, bele in sive barve, morda bi lahko celo rekli *srebrne*, kar nas zopet spomne na indoevropsko *silVbVr('silver' – srebro) (povz. po Zdraveski, 2013).

Gjoko Zdraveski Siljana poveže s še enim zanimivim mitom: Dionizijem. Dionizij je trakijsko božanstvo, sin Zeusa in Semele. Semela se včasih pojavlja kot svećenica Meseca in zato lahko

povlečemo vzporednico tudi s kultom Meseca, ki je blizu kultu Velike matere. Oba temeljita na ženskih principih in se povezujeta v triado s prvobitno vodo, kar nas vrača nazaj na začetek k vodi in vodnemu človeku. Poleg tega Mesec simbolizira tudi nezavedno v človeku in ali ni res, da Siljan Štrk v pripovedki tava po drugem svetu, ki zgleda kot svet sanj, nezavedni svet?

Dionizij in Silenos (frigijsko božanstvo vode) sta znana po svojem razuzdanem, veseljaškem značaju, orgijah, prekomernem pijančevanju, razbrzdanih plesih in prežvekovanju bršljana, v vsem naštetem pa zlahka prepoznamo tudi lik Siljana. Siljan je upornik, ki ne mara vaških del, ki rad cele noči je in pije po gostilnah (povz. po Zdraveski, 2013).

V pripovedki se srečamo s še enim fantastičnim motivom, mitom o čudežni vodi. Čudežna voda ima v ljudskih pripovedkah pomembno vlogo, ker »dela čudeže: oživlja mrtve, pomladi in vrne vid, daje in odvzema moč, omogoča človeku vsakovrstne preobrazbe« (Sazdov 1988: 43). Tudi v *Siljanu Štrku* ima čudežna voda takšno vlogo. Kot nam razloži vojvoda Kljak Kljak je čudežna voda ključnega pomena za Siljanovo rešitev prekletstva:

»Кога ќе ни дојде времето за одење кај вас, ќе се искарпеш и ти и ќе се сториш еден штрк, ќе си земеш едно шише вода од другиот извор и ќе си го обесиш на гуша и кога ќе си одиме дома, ќе се потуриш и еве си пак човек.«

Torej, da bi se Siljan lahko vrnil v svojo rodno vas Konjari, se mora umiti v prvem izviru s starčevega groba² in se spremeniti v štokljo. Potem, ko kot štoklja prispe v vas Konjari pa se mora politi z vodo iz drugega izvira s starčevega groba in se preobraziti v človeka. Razvidno je, da ima voda velik pomen za Siljanovo rešitev, saj služi kot čaroben rekvizit, ki omogoča preobrazbo človek-štoklja in štoklja-človek. Siljan mora žrtvovati svojo človeško podobo, se preobraziti v štokljo, da bi se lahko vrnil k svoji družini.

Voda je najbolj znan simbol za nezavedno, kar se sklada s tem, da Siljan po preobrazbi doživlja svet okoli sebe kot sen. Poglobi se v svojo notranjost, razišče svojo osebnost in spozna samega sebe. Voda omogoči najprej telesno, nato pa še duhovno preobrazbo. Ni več egoističen, razvijen otrok, ki se ni pripravljen odpovedati zadovoljevanju samo lastnih želja, ampak postane dober sin, oče in mož, aktivni član družine in kolektiva.

² To se nanaša na starca, ki je v ljudski pripovedki preklel prebivalce Štrkove dežele.

Goran Stefanovski: Črna luknja

Goran Stefanovski, makedonski dramski pisatelj, se rodil leta 1952 v Bitoli. Napisal je veliko gledaliških in televizijskih dram, ki so bile nato prevedene v številne jezike. V slovenščino so prevedena sledeče: *Demon iz Debar maala*, *Odisej*, *Hi-fi*, *Tetovirane duše*, *Bakanalije* in esej »Zakaj Balkan ni seksi«. Leta 2007 je prejel mednarodno literarno nagrado *Vilenica* Slovenskega društva pisateljev. Od leta 2003 predava na Canterbury Christ Church University v Veliki Britaniji, kjer tudi živi. Trenutno je svobodni pisatelj.

Leta 1987 je napisal dramo *Črna luknja* (*Црна дупка*). Glede na izbor imen likov in sporočilo same drame, lahko zaključimo, da se je Stefanovski inspiriral v ljudski pripovedki *Siljan Štrk*. Stefanovski je za to dramo prejel nagrado za najboljši tekst na festivalu *Sterijino pozorje* v Novem Sadu. Drama zaenkrat še ni prevedena v slovenščino.

V drami *Črna luknja* se spoznamo s protagonistom Siljanom, 35-letnim moškim, ki sicer ima ženo in otroke, vendar pa se kljub temu vdaja prešuštvovanju. Cele dneve pohajkuje naokoli in ga nikoli ni doma. Odkar so ga odpustili iz mesnice, se je popolnoma zapustil in prav nič ne postori okoli doma, kar pa povzroči, da se družinski odnosi zaostrijo. Ker se vdaja brezdelju in o svojem prešuštvovanju govori brez kančka slabe vesti, ga njegova žena Cveta postavi pred dejstvo: ali bo kot vzoren mož začel skrbeti za svojo družino ali pa naj odide za vedno. Siljan se odloči za slednje. Namesti se v hotelski sobi in zaspi. Zbudi ga trkanje njegove mame, ki ga je prišla grajat in opozorit, naj spoštuje svojo družino, naj neha lenarit in naj se preneha družiti s slabo družbo, sicer mu preti kletev. V naslednjem trenutku Siljan postane neviden, neslišen in lahko leti. Opazuje dogodke, ki so se mu pripetili, in dojame, kako pokvarjeno je njegovo obnašanje, da s takšnim ravnanjem samo prizadene svoje bližnje. Pokesa se in prosi boga za odpuščanje. V sobo posije močna svetloba in drama se zaključí.

Analiza

Črna luknja je sodobna makedonska drama, ki je sestavljena iz 15 prizorov. Pripada drugi književni zvrsti, kot ljudska pripovedka *Siljan Štrk*. Pripovedko umeščamo v epiko, *Črna luknja* pa pripada dramatiki. Kmecl o drami kot zvrsti pravi, da je »zasnovana na pogovorih med neposredno prisotnimi in delujočimi osebami« (Kmecl 1996: 234).

Stefanovski je iz prvotne pripovedke ohranil kar nekaj oseb: Siljana in njegovo ženo Cveto, Siljanovega očeta in mater. Dodal je dve ljubici: Svetle in Sanjo, soseda Maksa, prijatelja Pera in njegovo ženo Ano, s katero je Siljan tudi prešuštoval. Velja izpostaviti lik Magde, ki pa ga v prvotni pripovedki ni. Magda je Siljanova neuslišana ljubezen, ki nikoli ne podleže njegovemu neumornemu zapeljevanju.

Čas in prostor

Črna luknja je umeščena v sodobni čas in v meščansko okolje. V tem se popolnoma razlikuje od pripovedke *Siljan Štrk*, ki je umeščena na podeželje v vas Malo Konjari in v čas, ko sta kmetijstvo in poljedelstvo večini ljudi predstavljala primarni vir dohodka.

Vseeno pa lahko potegnemo vsaj eno vzporednico med pripovedko in dramo. V obeh delih v določenem momentu izgubimo stik z resničnostjo in zdi se, da glavni lik Siljan vstopi v svet sanj, fantazije.

Če v pripovedki točno vemo lokacijo glavnega lika (Malo Konjari, Prilep, Štrkova dežela) in celo čas, ki ga preživi v Štrkovi deželi, pa v drami ni tako. Eksplicitno se nikoli ne omeni za katero mesto gre, niti točno v katerem času se drama odvija. Sicer pa je drama Stefanovskega razdeljena na dva dela: realni svet in irealni oziroma svet sanj. Prvi je lažen, prazen svet, zaznamovan s Siljanovim razuzdanim življenjem, vendar v njem na trenutke najdemo upanje, da se bo morda Siljan spremenil. Drugi del je črno-bel, brezupen in Siljan nima nikakršne kontrole nad svojim življenjem. V njem je udeležen kot duh, ki opazuje ljudi in dogodke, ki so se zgodili v preteklosti (povz. po Mazova 2003: 94-95).

Jezik

Goran Stefanovski v *Črni luknji* v glavnem uporablja standardni knjižni jezik z elementi pogovornega jezika. V drami je jezik realističen, sodoben in izredno neposreden, takšen kakršen je sicer značilen za urbano sredino. Nemogoče si je zamisliti, da bi v ljudski pripovedki našli odkrit pogovor o orgazmih, prizor v katerem glavni lik prosi svojo neuslišano ljubezen »Допри ме« ali »да даде Господ зелено да мочаш«. Razkorak v jeziku obeh del lahko utemeljimo s časovno oddaljenostjo, saj vemo, da je jezik živa tvorba, ki se skozi čas in rabo neprestano spreminja in prilagaja svojim govorcem ter času v katerem živijo.

Ravno zaradi samega jezika pa so drame Stefanovskega učinkovite ne samo kot odrska umetnost, ampak tudi kot bralna, saj se dramska dejanja dogajajo na ravni dialoga. »V diskurzu junakov se kaže njihov odnos do zgodovinske, resnične, fiktivne ter kozmične plasti dogodkov in čustev. Razpon diskurzov junakov se giblje od nacionalno-zgodovinskih, mitskih, simboličnih, resničnih pa vse do trivialnih elementov, diskurz je tesno povezan s časom dogajanja in v njem se zrcali konflikt med junaki in svetom, konflikt, ki je zmeraj akcija kot glavna tema vseh dram Gorana Stefanovskega.« (Dimkowska 2007: 18).

Skozi dramo se določeni deli dialogov ponavljajo. Na začetku Siljan poje:

„Не љуби мене, моме,
Не губи себе,
Оти сум туѓин моме,
Утре ќе с'одам
На туѓа земја, моме
на туѓ виљает.,,
(Stefanovski 1987: 7, 33)

To petje se nato ponovi tudi v drugem delu drame, v devetem prizoru med Siljanovo ljubico Svetle in Perovo ženo Ano.

Že na začetku tega podpoglavja smo omenili, da je jezik v drami ekspliciten. Pogovor med liki zaide tudi v filozofske vode in na prvi pogled se nam lahko zazdi, da se nekako ne vklopi v glavno pripoved zgodbe, ji pa zato da večjo širino in gledalcu je omogočen vpogled v samo dušo lika. Povedi oziroma misli so kratke, odsekane. Tukaj je odlomek pogovora med Siljanom in ljubico Svetle, v katerem Siljan razlaga, zakaj po njegovem ljudje delajo v

železarni, pri tem pa navede zelo zanimive argumente, ki sovpadajo s prej rečenim, da je jezik v drami ekspliciten, grotesken in filozofski:

»СИЛЈАН: Знаеш како е да работиш во железара? На тие високи печки? Невозможно. Мислиш никој нормален не би сакал да работи таму. Губат пет кила дневно во пот. Страшно е жешко. А знаеш зошто работат? Сакаш да ти кажем зошто работат? Затоа што постојано имаат оргазми. Само им доаѓа. Не е смешно. Блиску се до изворот. Илјадници степени температура. Лава. Тоа е блаженство. Се сеќаваш кога пишувавше дека некој паднал во усвитеното железо? Лажат. Се фрлил. Тоа е неиздржливо уживање.« (Stefanovski 1987: 9)

Stefanovski v svojih dramah uporablja ljudske pregovore, s katerimi »nadmodri« bralca (povz. po Sazdov 1988: 234). V *Črni luknji* sem našla enega izmed njih: »Човек е сам ковач на својата судбина.« (Stefanovski 1987: 42). Uporaba pregovora v drami nas spomni, da ta temelji na ljudski pripovedki *Siljan Štrk*, ki je vsekakor polna ljudskih modrosti, pregovorov in rekel. Siljanov lik je na začetku drame ateističen, zato še bolj preseneti njegovo kesanje in prošnja bogu, naj mu odpusti grehe. V zameno mu obljubi, da bo obiskal samostan in bil bolj pobožen – enako kot Siljan v pripovedki.

Glede na to, da se dramski prostor nanaša na mesto, v drami niso omenjena nikakršna vaška dela. Omenja se Siljanova zaposlitev v mesnici, delavci v železarni, kratka dela oziroma zaposlitve, ki so značilne za mesto in ne za podeželje.

Drugače je z ljudskimi verovanji, ki pa so v drami prisotna. Ko mama obišče Siljana v hotelski sobi in ga začne nagovarjati in spodbujati, naj spremeni svoj način življenja, omeni tudi kletev Siveta in Čuleta, ki pa je malo spremenjena. V ljudski pripovedki sta bila Sive in Čule brat in sestra, tu pa sta en človek:

»...да ти кажам за Сивета и Чулета. Тие две пилиња и ти сам си 'и чул, в поле, кај си стојат во шипјето и глошгето и си пеат. Едното си пејт: сиве, сиве, а другото - чуле, чуле. Ете, тие две пилиња, синко, си биле некоаш еден човек. Многу бил лош, разлаалан.« (Stefanovski 1987: 31)

V drami Gorana Stefanovskega je mama tista, ki Siljana opozori na kletev, ona je tista, ki ga želi odvrniti od napačnih poti. Njen govor je skoraj identičen govoru Siljanovega očeta Božina iz pripovedke, kar nas zopet spomni in potrди, da drama bazira na ljudski pripovedki. Tudi ona zatrjuje, da je prekletstvo resnično, saj je zanj izvedela od svojih pradedov: »тебе може ти се чини лага, ама мене за вистина, чунки ми е прикажано од деда прадеда.« (Stefanovski 1987: 31).

Lik Siljana

Stefanovski je iz prvotne pripovedke ohranil protagonista Siljana in njegovo celotno osebnost. Lenoba, nedelavnost, nespoštljivost, brezbržnost so lastnosti, ki definirajo tako Siljana Štrka kot tudi Siljana Gorana Stefanovskega. Medtem ko je v ljudski pripovedki odkrito prisotna religija in tedanja verovanja, pa Siljan Stefanovskega sploh ni bogaboječ človek. K bogu se pomoli na koncu drame, ko se kesa, prosi za odpuščanje in vnovično preobrazbo. Motiv kletve in motiv preobrazbe ostajata ključna v obeh delih. Oba junaka na koncu doživita katarzo oziroma duhovno in telesno preobrazbo.

Siljan iz drame *Črna luknja* je umeščen v sodobni čas, vendar enako kot Siljan iz pripovedke ni »домаќинска челада«. Bil je odpuščen iz mesnice in ko tako brezdelno tava po mestu, predstavlja človeka, ki vidi bistvo življenja v zabavi, ženskah in pohajkovanju. Siljan s svojimi dejanji pokaže popolno brezbržnost in nezanimanje za svojo ženo in otroke. Mrtva mati ga prosi, naj se spametuje, saj »од деда, прадеда и се прикажало дека ќе се претвори во птица која ќе живее в поле и ќе гази по трњето«. V originalni pripovedki to misel izreče oče Božin. V prvem delu drame se prikaže stvarni svet Siljana, njegova osamelost in seksualno praznjenje, ki se kaže v njegovem tavanju od ženske do ženske. Zanj je vse zaprto in ni ničesar, za kar bi bilo vredno živeti (povz. po Mazova 2003: 94).

V drugem delu se Siljan zaradi mamine kletve preobrazi, vendar ne v štokljo, ampak postane neviden. Siljan je senca, zavest, ki poleti skozi njegovo preteklo življenje. Na ta način uvidi, kakšen človek je bil, da se vrti v enem in istem krogu ter tone vse globlje v črno luknjo, ki se nikoli ne napolni. Takrat se pokesa za svoje napake in prosi boga, naj mu da še eno priložnost. Ko podoživi dogodke preteklosti, doživi katarzo in se odloči, da bo postal boljši človek. V drugem delu ni prisoten kot aktivna oseba. Drugi liki v drami njegovo odsotnost dojemajo kot prisotnost skozi: repliko, šum, senco, ki parafrazira mamino prekletstvo (povz. po Mazova 2003: 95).

Siljan podoživlja dogodke iz svojega življenja in spozna, da je čas, da odraste, da sprejme odgovornosti, ki jih prinese odraslo življenje. Zave se, da nikomur ni lahko, in doživi duhovno preobrazbo:

»Никому не е лесно. Ќе живееме човечки живот. Ќе работиме, ќе се кршиме, ќе ставаме зимница. Ќе славиме родендени и државни празници. Во недела наутро, јас ќе ја мијам колата, ти ќе готвиш ручек. Сера сум друг, нов човек.« (Stefanovski 1987: 41)

Siljan se zaradi kletve znajde v »črni luknji« svojega življenja, vendar na koncu uzre luč. Siljan se pokesa in svetloba prevzame prostor, zaradi česar lahko sklepamo, da se je kletev izničila in Siljanova duša odrešila (povz. po Mazova 2003: 95).

Glede na rezultate analize lahko zaključimo, da se mit o Siljanu oziroma njegova poučno-socialna ideja povsem ohrani. Ohranjen je motiv starševske kletve, motiv izgubljenega sina in motiv preobrazbe. Vsekakor pa je mit preoblikovan tako, da se zlije z utripom sodobnega časa.

Risto Lazarov: *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo*

Makedonski pesnik Risto Lazarov se je rodil 1949 leta v Štipu. Od leta 1997 je direktor in glavni urednik nacionalne televizije Telma. Piše blog in ima lastno spletno stran ristolazarov.com, na kateri so objavljena Lazarova dela, življenjepis in kritike njegove poeziji. V slovenščini lahko prebiramo pesnitev *Heraklej*, ki je leta 2006 izšla pri založbi Društvo Apokalipsa.

Leta 1995 je objavil knjigo *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* (*Силјан Штрком уште еднаш ја облетува Македонија*), ki je eno leto kasneje izšla tudi v angleščini. Pesnitev je vsebinsko členjena na 11 poglavij.

Na začetku je uvod v pesnitev z naslovom *Pred poletom: kako postati štrk?*, na koncu pa zaključek *Po poletu: Cepenkovov blagoslov*. V uvodu se razpravlja o tem kako postati štorclja. Lirski subjekt nam našteje več načinov oziroma verovanj, povezanih s štorcljami. Na koncu celo omeni Marka Cepenkova, saj naj bi ravno on največ vedel o štorcljah. V prvih štirih poglavjih pesnitve lirski subjekt prepleta sedanjost in preteklost. Tako rekoč »skače« v preteklost Makedoncev, se spominja pomembnežev iz zgodovine in sedanjosti, pomembnih dogodkov, kot je pristanek na Luni, Balkanske vojne, torej veliki zgodovinski dogodki, ki so kakorkoli vplivali na zgodovino in makedonski narod. Makedonijo naziva z »balkanskim biserom« in opisuje njene geografske attribute. V petem delu se srečamo z duhovnikom, kar nas spomne na Cepenkovo pripovedko in od tega poglavja naprej je ljudska pripovedka tesno vpletena v pesnitev. Siljanov prelet Makedonije se začne in med preletom se Siljan spominja, kakšen je bil makedonski narod nekoč in kakšen je sedaj. Na koncu v govoru nagovori Makedonce z namenom, da bi jih spodbudil in ohrabil.

Analiza

Pesniško koherentna knjiga *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* pripada liriki in je daljša pesnitev. Pripovedna pesem ali pesnitev je vsako daljše literarno delo v verzih, ki »opeva zunanje dogodke in nima značilnih potez romance in balade. Njen slog je navadno lažnejši kot v romancah in baladah, pripovedovanje obširnejše. [...] Včasih je več pripovednih pesmi povezanih v venec ali cikel« (Trdina 1969: 192). V pesnitvi *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* se prepletajo lirski in epski elementi. Lazarov je kot glavni tvorbeni mehanizem uporabil posebno tehniko: kolaž. Ta tehnika je bila izredno priljubljena med sodobnimi avtorji. Pesnitev ima narativen in refleksiven karakter. Bralcu nudi nepretenciozno-filozofsko izkušnjo. Stardelov jo v svoji kritiki Toj грозен кикот човечки ovrednoti kot pesnitev v kateri »Lazarovova poetika najbolj pride do izraza«.

Vsebina ljudske pripovedke je v *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* skoraj povsem ohranjena, le da je tokrat v obliki pesnitve. Srečamo se tako z očetom Božinom, duhovnikom, Siljanovo sestro pa tudi vojvodo Kljak Kljakom.

Čas in prostor

Časa v pesnitvi ni mogoče točno določiti. Preteklost in sedanjost se tesno prepletata. Zdi se nam, da se preteklost odvija v sedanjosti in zgodovina se nam odvrti pred oči v enem samem dnevu, današnjem dnevu. Preteklost in sedanjost sta kot dva svetova, ki sta tako tesno prepletena, da pogosto ne moremo jasno razločiti, kdaj smo v enem in kdaj v drugem.

Prostor se spreminja glede na Siljanov let preko Makedonije. Omenjajo se številni kraji, tudi tisti izven današnjega ozemlja Makedonije, na primer: Banica, Bansko, Beaz Kule, Bistrica, Bregalnica, Brezovo, Belčišta, Vataša, Vodoča, Galičnik, Gramos, Dabnica, Dede Agač, Gjavato, Edi Kule, Edrenje, El Tepe, Zagoričano, Kadino Selo, Karadak, Karaorman, Klenoec, Klisura, Kukuš, Kumanovo, Kresna, Kruševo, Ohrid, Pelister, Pirin, Prespa, Prilep, Razlog, Rožen, Solun, Fuštani, Dunaj, Milano, Moskva, Odesa, Sankt Peterburg, Sofija, Istambul.

Jezik

»Skrivnost vsake pesmi Rista Lazarova je v njegovem jeziku,« je zapisal Stardelov v svoji kritiki Toj грозен кикот човечки. Vsi poetični elementi in samo bistvo njegove poezije so v jeziku. V njegovi poeziji ima največjo vlogo dialektizem. Lazarov je v pesnitvi ohranil leksično in frazeološko ter semantično in jezikovno strukturo Marka Cepenkova. Naj navedemo nekaj primerov: „чунки сакав да те опитам“; „едночудо далдисан народ“; „ама без фајде: кажи ми да ти кажам“; „му правија темане“, „галиба ангело ми седи на рамења“, „Јас сефте се качив на гемија“; „сполај ти господи што не било да биди“; „Стемни се, раздени се“; „до виљаеотот наш и друзи“, „да си го пробам к’сметот“; „да е кабил очите да си ги извадат“; „со стареењево и видениево мое“; „со голем себап, за здравје и добро видение“ itd.

Dialekt ni prisoten skozi celotno pesnitev, ampak ga Lazarov uporablja samo kot okras. V njegovem poetskem jeziku se dialektizmi, neologizmi, namerne leksične napake spojijo in tvorijo humorističen in ironičen efekt, ki je zelo značilen za dela Lazarova. »On ustvarja stihe in pesmi, ki razglašajo konec vsakršnega romantičnega vzhičenja v poeziji, oziroma jo depoetizirajo, depatosizirajo, depatetizirajo, kar je sicer ključno, imanentno za duh poezije, a od tu izvirajo tudi pogoste dileme pri recepciji njegove poezije,« zaključuje Stardelov. V pesnitev so vrinjeni tudi nekateri stihi, ki na videz nimajo povezave s temo pesmi, na primer: „некаква балерина од стои и дваесет кила и тоа со брада“, „уа судија мајката твоја“; „дебело викенд магаре моча под балконот“; „ке протрча како гологаза комета“; „многу ќе мочаш, а мочањето е изгубено време“, itn (povz. po Stardelovu).

Kot že rečeno, Lazarov sledi jezikovnemu stilu Marka Cepenkova in zato v pesnitvi najdemo tudi pregovore in rekla, vendar jih je občutno manj kot v prvotni pripovedki. Na primer: „Штрк, штрк балабан / Полна торба шарлаган!,, ; „Мачките ги нема – глувците оро играат“ ; „Поарно гроб, одошто роб!,, ; „Поарно перо од штрк, одошто воден шмрк!,, idr. V sedmem poglavju pesnitve duhovnik citira odlomke iz Svetega pisma:

»Кој има уши да слуша, нека чуе -
Тешко и на вас законците,
Што ги натоварувате луѓето
Со тешки бремиња за носење,
А вие сами ни со еден прст
Не се допирате до тие бремиња.«

V skladu s pripovedko, ki jo je zapisal Cepenkov, tudi v pesnitvi lirski subjekt zatrjuje, da je vse resnica. Ne samo, da so mu to povedali pradedje, ampak je sam videl na lastne oči:

»Вам може нешто да ви се чини лага
Ама мене за вистина.
Чунки, не само што ми е приказано
Од деда-прадеда
Ами се сум видел со свои очи.«

Na koncu pesnitve Siljan nameni svojim sonarodnjakom spodbudni govor, zaželi njim vse dobro, zdravje in mir ter jih poziva »Блаосојте и здрами се!«.

Lik Siljana

Siljan Štrk je v tej pesnitvi prisposoda za Makedonce in za Makedonijo. Zgodovina makedonskega naroda je prepletena z ljudsko pripovedko tako, da to kar doživljajo Makedonci, doživlja tudi Siljan v pesnitvi. Ko se na Balkanu začnejo vojne in nemiri med Makedonci, takrat Siljan poleti v »obdobje štrka«. Siljan trpi skupaj z Makedonci, kar doživljajo oni, doživlja tudi on. Njegov lik nima negativne konotacije, ampak pozitivno. Siljan je rešitelj Makedoncev in Makedonije. Reši jih s svojim vnovičnim preletom Makedonije skupaj z vojvodo Kljak Kljakom. Tako simbolično spomne Makedonce na njihovo preteklost, identiteto in jim želi pomagati, da se vnovič zavejo svoje bogate dediščine.

V pesnitvi se ohrani motiv izgubljenega sina, ki ga kmečka dela ne veselijo. Siljanov uživaški način življenja zaživi v verzih, ko pravi, da je vse kar si želi:

»Да се сторам мандало прилепско
Да ти маткам екими и бајарки
Да ти дрнкам везден на тамбура
Да си носам цицит-нови дреи
Да си дробам шарени шеќерчиња
Да си пијам ладна бира!«

Lazarov v pesnitvi ohrani kar nekaj elementov mita o Siljanu Štrku. Delno se izpostavi ljudski običaj »žoga во март се прават мартинки а потоа се клаваат на стожерот и децата пеат: „Штрк, штрк Балабан!, Полна пушка шарлаган! На ти мартинка, дај ми кошула!“«. V pesnitvi se namreč srečamo z izrekom: »Штрк, штрк Балабан!«.

Motiv kletve je Lazarov ohranil. Kletev se pojavi že v prvem poglavju pesnitve in sicer gre za prekletstvo Siveta in Čuleta. V pesnitvi se kletev v prenesenem pomenu nanaša tudi na makedonski narod. To, da kljub svoji bogati zgodovini nekako ne morejo najdi svojega mesta med narodi, bi lahko poimenovali »prekletstvo makedonskega naroda«. Besede vojvode Kljak Kljaka nam vlivajo upanje, da bo tudi to nekoč minilo:

»Како што гледаш Силјане, внучко,
Никој не е доживотен штрк
И нема сид што со глава не се урива.
Ако немавме сонови ќе немавме и јаве
И ако немавме јаве ќе немавме и сонови.«

Seveda ima motiv preobrazbe v štorljo še vedno najpomembnejše mesto, poleg tega je Lazarov ohranil tudi motiv čudežne vode. Sam smisel preobrazbe je tudi enak – Siljan se preobrazi, da bi se izboljšal kot človek, da bi duhovno zrastel in da bi se končno našel. Lazarov ta del Siljanove preobrazbe aplicira na Makedonce in jih tako skuša spomniti na njihovo bogato preteklost, tradicijo in želi prebuditi narodno zavest, da bi ponosno zastopali svojo kulturo, jezik in državo ter našli svoje mesto med državami in narodi.

Vladimir Martinovski: *Ptica-človek*

Pesnik Vladimir Martinovski se je rodil leta 1974 v Skopju. Od leta 1998 je zaposlen kot docent na katedri za splošno in komparativno književnost na Filozofski fakulteti Blaže Koneski v Skopju. Objavlja študije iz komparativistike in intermedijskih povezav med literaturo in likovno umetnostjo. Njegova dela so objavljena v angleščini, albanščini, grščini, japonsščini, srbščini. Prvo nagrado je dobil leta 2009 na razpisu za kratko zgodbo dnevnika *Nova Makedonija*. Poleg tega je Martinovski tudi aktiven glasbenik.

Pesem *Ptica-človek* (*Птица-човек*) je objavil v zbirki *Kvarteti: za branje, gledanje, petje in poslušanje* (*Квартети: за читање, гледање, пеење и слушање*) leta 2010. Za to zbirko je istega leta prejel prestižno nagrado *Браќа Миладиновци*.

Ker je pesem zelo kratka, jo navajamo v celoti:

Ptica-človek

(варијација на тема *Силјан Штркот*)

Птица сум која знае каде лебдат мислите
Птица сум која знае сè што мислат луѓето
И спијам по покривите над оцаците
И гледам сè што прават

Птица сум
Човек сум

Човек сум кој знае каде лебдат птиците
Човек сум што лета како пердув од перниците
И сиркам зад пердињата кон оцаците
И гледам сè што прават

Човек сум
Птица сум

Analiza

Pesem *Ptica-človek* spada v liriko in ima 4 vrstice: prva in tretja sta štirivrstičnici, druga in tretja pa dvovrstičnici. Zaradi pesniških figur, anafore na začetku verzov (Птица сум, Човек сум ...) in epifor na koncu (... сум) je pesem zelo ritmična in muzikalna.

Čas in prostor v pesmi nista znana. Pesem je zaradi tega še bolj skrivnostna, prevzame nas občutek lebdenja in neskončne globočine.

Poetični jezik Martinovskega je lahкотen in razumljiv. Odstopa od Cepenkove pripovedke, ker ne vsebuje opisov podeželja in pokrajine, kmečkega življenja, niti folklornih elementov: verskih običajev in verovanj ter folklornih tradicij. V pesmi ni pregovorov.

V *Ptica-človek* je prisoten motiv preobrazbe, motiv kletve pa ne, zato ne moremo vedeti, ali je slednji posledica prvega. Pravzaprav je edino, kar nas spomni na Cepenkovega *Siljana Štrka* samo opomba, da je pesem variacija na temo ljudske pripovedke.

Lik Siljana

Pesem *Ptica-človek* je razdeljena na dva dela, dve sliki. V prvem delu je lirski subjekt ptica, v drugi pa človek. Pesem se ne fokusira na konkretna dejanja ali dogodke, opise pejzaža ali ljudi. Potopi nas v duhoven, nematerialen svet, svet sanj in pričakovanj. Od vseh obravnavanih del se ta pesem najbolj oddalji od prvotne pripovedke, s tem pa omogoči, da vidimo mit o Siljanu Štrku v povsem novi luči. V prejšnjih delih so avtorji vedno izpostavili motiv kletve, spoštovanje staršev in prednikov, tradicije, domovine in nacionalnosti. Martinovski pa je v prvi plan postavil lik Siljana. V pesmi se poglobimo v dušo človeka, ki je doživel fizično in duhovno preobrazbo pa tudi v dušo ptice, ki ve, kako je ljudem, saj pravi: »И спијам по покривите над оцаците, И гледам сè што прават«. Lirski subjekt je bil ptica in je bil človek. Ve, kaj razmišlja človek, kaj je v njegovih mislih in kaj v njegovem srcu. Razume, da se počuti izgubljenega »како пердув од перниците«. Spoznal je najgloblje želje in misli človeka, a tudi »каде лебдат птиците«. Ta izkušnja ga ojača in zaradi nje, vidi svet v drugačni, celoviti luči. Lirski subjekt nima aktivne vloge v pesmi, ampak je v vlogi opazovalca. Kot ptica je opazoval ljudi in kot človek je opazoval ptice. Če imamo v mislih kontekst pesmi in to, da je lirski subjekt pravzaprav Siljan Štrk, potem si lahko zamislimo kako leta po Makedoniji in opazuje svoje sonarodnjake. Pa je zadovoljen s tem, kar vidi? Morda želi Martinovski, z asociacijo na Siljana Štrka opomniti Makedonce, da tudi oni, tako kot Siljan, potrebujejo preobrazbo duha, osvežitev narodne zavesti in družbene morale.

Zaključek

Na koncu lahko zaključimo, da je mit Siljana Štrka izredno prisoten v vseh obravnavanih delih. V vseh je prisoten motiv transformacije. Transformacija je lahko v štokljo, ptico ali pa lik postane neviden. Da je preobrazba posledica prekletstva, je razvidno v vseh delih, razen v pesmi Vladimirja Martinovskega *Ptica-človek*, kjer motiv kletve ni neposredno prisoten. Fantastična ideja, da se človek najprej fizično, nato pa tudi duhovno preobrazi, ima veliko vlogo v vseh obravnavanih delih. Mit bazira na dinamičnih opozicijah dobro-slabo, sreča-nesreča.

Z vidika folklornih elementov, se ti v največji meri pojavljajo v pesnitvi Rista Lazarova *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo*. V njej so prisotni ljudski pregovori in rekla, kakšnega pa najdemo tudi v drami *Črna luknja* Gorana Stefanovskega.

Jezik sovпада z obdobjem, v katerem posamičen avtor ustvarja. Čas in prostor nista vedno jasno določena. V drami lahko okvirno določimo čas in kraj dogajanja, torej sodobnost in mestno okolje. V pesnitvi je težje, saj je napisana v tehniki kolaža, zato pripovedovalec neprestano skače med preteklostjo in sedanjostjo. Ko jo beremo, se nam zdi, da se preteklost odvija v sedanjosti, zgodovinske slike in dogodki pa se medsebojno prepletajo. V pesmi Martinovskega pa sta čas in prostor povsem nejasna, a v njej tako ali tako nimata ključne vloge, saj se na ta način lirski subjekt lažje osredotoča na nezavedno, na svet sanj in dušo živega bitja.

V *Črni luknji* Stefanovski ohranja idejo mita o Siljanu Štrku. Egoističen lik izgubljenega sina, ki ga šele prekletstvo izuči, kaj so resnične vrednote v življenju: naši bližnji. Izpostavljena je tudi krščanska simbolika mita, da je treba skrbeti za starejše, še posebej ostarele starše. V njej živi tudi »Dionizijeva stran« mita, saj je Siljanovo hedonističen način življenja poln razvrata in razuzdanosti. Motiv kletve in preobrazbe sta ključnega pomena v drami, s to razliko, da se Siljan ne transformira v štokljo, ampak postane neviden.

V *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* so ohranjeni skoraj vsi elementi ljudske pripovedke *Siljan Štrk*: motiv preobrazbe v štokljo, motiv kletve, motiv izgubljenega sina, skrb štokljev za svoje starejše člane družine, vojna med štokljami in orli ter celo motiv čudežne vode. V jeziku so ohranjeni pregovori, rekla, kletve, folklorna verovanja (Baba Marta) in ljudske

modrosti. V tem delu je lik Siljana izrecno izpostavljen kot prisposoba za makedonski narod. Lazarov je skozi kolaž zgodovinskih slik izpričal svetle pa tudi temne trenutke makedonske zgodovine. Tako je želel prebuditi in vzdigniti makedonsko nacionalno zavest. Makedonci bi se morali, tako kot Siljan, poglobiti sami vase, v svojo bogato zgodovinsko dediščino, v kateri bi lahko ponovno našli svojo identiteto. To naj bi jih opogumilo in vzpodbudilo, da se končno postavijo zase ter uveljavijo to, kar jim pripada – svoje mesto med narodi.

Ptica-človek je slika motiva preobrazbe. Ne ve se, ali je preobrazba povezana s kletvijo. Samo opomba, da je pesem variacija na temo Siljana Štrka nas spomne, na mit in motiv kletve. Opozicija materialen-nematerialen svet oziroma realen svet in svet sanj je prisotna skozi celo pesem. Mit Siljana Štrka se aplicira na osebni nivo, na nivo posameznika, zato se lahko vsakdo identificira z lirskim subjektom v pesmi. V pesmi ni folklornih elementov, pregovorov ali ljudskih verovanj. Čas in prostor nista opredeljena.

Zakaj je sodobnim makedonskim avtorjem ljudska pripovedka *Siljan Štrk* tako pri srcu, da jo vpletajo tudi v svoja dela? Dzvezdan Georgievski pravi, da je ljudska pripovedka *Siljan Štrk* »najboljše iz makedonske literature«, pri tem dodaja, da je to »prva knjiga magičnega realizma v svetovni literaturi« (Georgievski 2009). Magični realizem je bil eden izmed glavnih literarnih tokov postmoderne književnosti v drugi polovici 20. stoletja. Zanj je bilo značilno, da se v realistično osnovo vnašajo nadnaravni elementi oziroma se čudeži in naključja spajajo v vsakdanjost. Ne moremo zatajiti, da v *Siljanu Štrku* ni čudežnosti, saj na njej temelji glavni motiv preobrazbe. Vseeno pa je opaziti, da se v pripovedki jasno loči stvarni svet in nestvarni svet, kar pa ni običajno za magični realizem. »Magični realizem ne obravnava realnega in irealnega sveta kot dveh neenakih svetov, temveč je vsak od njiju enako vsakdanji, logičen in upravičen in pri bralcu ne vzbujata nobenega presenečenja,« piše Kalenić Ramšak v svoji študiji *Hispanoameriški postmodernizem*. Glede nato, da se v pripovedki večkrat izpostavi, da je resnična, bi lahko dejali, da vsebuje poteze magičnega realizma. So morda makedonski avtorji sledili literarnim tokovom in pripovedko svojega otroštva vtkali v okvirje svetovnih trendov?

Za drame Gorana Stefanovskega je značilno, da obravnavajo tragedijo neke družine. Pripovedka *Siljan Štrk* vsekakor postavlja v ospredje dobrobit družine, saj je pravzaprav zgodba o transformaciji človeka v zglednega poglavarja družine. Po drugi strani pa to ni edina drama, za katero je Stefanovski poiskal inspiracijo v zbirateljskem opusu Marka Cepenkova.

Leta 1974 je Goran Stefanovski objavil svojo prvo dramo *Јане Задпогз* za katero je priznal: »pri pisanju te gledališke igre sem uporabil veliko motivov makedonskega ljudskega slovstva, ki ga je zbral Marko Cepenkovič, kot tudi elemente njegovih etnografsko-lingvističnih materialov in avtobiografij« (Mazova 2003: 77). Skratka Stefanovski ne skriva, da je iskal navdih v Cepenkovičevih zapisih in nas ne bi smelo presenetiti, da je tudi najbolj znano pripovedko preoblikoval v eno izmed svojih dram. Ko uporablja motive makedonskega ljudskega slovstva, jih vpleta v dramsko celoto in oblikuje v skladu z avtorsko svobodo. Vzame najbolj sočno, avtentično, vznemirljivo, originalno, to nadgradi in ustvari dramo, ki jo lahko režiser raziskuje in gradi po svoje (povz. po Mazova 2003: 77).

Risto Lazarov ne skriva razloga, zakaj je uporabil mit Siljana Štrka v svoji pesnitvi. Siljan je v njegovi pesnitvi prisposoda za makedonski narod, obenem pa tudi njihov vzor ali duhovni vodja. Siljan Štrk Rista Lazarova je »штрк недоштркосан« in v tej metafori se skriva grenko vprašanje makedonske identitete. Zaradi vseh zgodovinskih in geografskih napak in bolečin, ki so zadele makedonski narod, zaradi nepriznavanja njihovega jezika, imena, nacionalnosti, cerkve, ostaja Makedonec nepriznan s strani ostalih narodov. To pomeni, da je nekako izgubil čvrsto zunanjo identiteto, katera je samoumevna za vse ostale narode po svetu. Lazarov se zaveda te zgodovinske krivice, ki se je pripetila Makedoncem in ji pristopi na zelo avtentičen način: z motivom Siljana Štrka (povz. po Dimkovska 2008). Siljan je bil izgubljen, a se je našel in tako ostaja upanje tudi za makedonski narod. Pesnitev je bila napisana štiri leta po osamosvojitvi Makedonije, njeno vprašanje pa še do danes ni razjasnjeno.

Stefanovski se je v začetku svoje ustvarjalne poti večkrat navdihoval v ljudskem slovstvu, Lazarov pa je več kot očitno identificiral mit Siljana z makedonskim narodom. Zakaj pa se je Martinovski odločil napisati pesem na temo Siljana Štrka? Leta 2012 je v intervjuju na vprašanje »Katera je njegova najljubša pripovedka?« odgovoril: »Zelo rad imam pripovedko o Siljanu Štrku.« Predpostavljamo, da je to eden izmed razlogov, zakaj je napisal variacijo na Cepenkovo pripovedko *Siljan Štrk*.

Spomnimo se »makedonskega vprašanja«. Zatakne se že pri imenu te dve milijonske države. Potomci nekoč mogočnega antičnega kraljestva, ki mu je kraljeval sam Aleksander Veliki, ne morejo prosto uporabljati imena Republika Makedonija. Zaradi spora za Grčijo jo nekateri, namesto Republika Makedonija, imenujejo Nekdanja jugoslovanska republika Makedonija. Zaradi nerešenega spora z Grčijo se tej državi omejuje vstop v Evropsko unijo in NATO.

Makedonci, ki živijo v Grčiji, ne morejo prosto obiskovati svojih sorodnikov, saj so ločeni z mejo. Grčija pa ni edina komponenta »makedonskega vprašanja«. Če se bo nekoč situacija z Grčijo razrešila, so tu še Bolgarija, Srbija in Albanija. Pravzaprav je edina država, ki meji z Makedonijo in si ne skuša prilastiti makedonskega ozemlja samo novonastalo Kosovo. V Bolgariji živi prepričanje, da so Makedonci Bolgari, makedonski jezik pa eden izmed narečij bolgarščine. Srbija z ofenzivno podporo srbski pravoslavni cerkvi v Makedoniji spodkopava avtoriteto makedonske pravoslavne cerkve. Albanija pa sodeluje v »makedonskem vprašanju« s povsem drugačne perspektive. V Makedoniji živi tudi albansko prebivalstvo in zaradi tega je, poleg makedonščine, uradni jezik tudi albanščina. Leta 2001 je med Makedonijo in albanskim prebivalstvom izbruhnil šestmesečni oboroženi spopad. Kako neprestano napetost in negotovost prenašajo Makedonci? Zaskrbljujoč je komentar makedonskega profesorja filozofije dr. Ferida Muhića: »Prag nacionalne zavesti je že sicer nizek. Ne sprašujemo se več, zakaj živimo, ampak od česa živimo. Živci bodo počasi popustili. Odstotek tistih, ki bi pristali na vsakršno ime države, samo da bi se spor končal, je s treh narasel že na trideset odstotkov.« (Škerl Kramberger, 2011).

Ob vsem tem postane kristalno jasno, zakaj je mit o Siljanu Štrku tako pomemben za Makedonce. Siljan Štrk je del samo njihove zgodovine. Njegovo ime se povezuje z imeni božanstev in nas spominja na veličastno zgodovino makedonskega naroda. Za njih so sedaj težki, neugodni časi. So v tako imenovani »štrkovi eri«. Samo vprašanje časa je, kdaj se bo zgodila dokončna transformacija Siljana nazaj v človeka, saj bo to pomenilo tudi razrešitev »makedonskega vprašanja«. Makedonski avtor čutijo potrebo, da svojemu narodu vdahnejo novo upanje, ki bi vzklilo iz makedonske zgodovinske dediščine. Tako jih vedno znova in znova opominjajo na njihove korenine in jim vlivajo moč, da vztrajajo naprej. Avtorji se vračajo v preteklost ter se navdihujejo v ljudskih umotvorih, oživljajo spomine iz zgodovine naroda s ciljem, da bi prebudili narodno zavest in dvignili nivo nacionalne kulture.

Zaključujem z mislijo prvega makedonskega pesnika Konstantina Miladinova, ki je rekel: »Ljudske pesmi so pokazatelj stopnje intelektualne razvitosti naroda in zrcalo njegovega življenja. Narod v pesmih izliva svoja čustva, ovekoveči svoje življenje, pretekle podvige, v njih najde hrano za dušo in sprostitev, zaradi tega v žalosti in veselju, svatbi ali oru (kolo), za čas žetve ali trgatve, pri vezenju ali predenju, na poljih in v gorah, obilno izliva in prepeva svoje pesmi, kot iz bogatega izvora in zaradi tega lahko rečemo, da je bil narod vedno veliki pesnik.« (Miladinov 1861, povzeto po Sazdov, 1988: 12).

Literatura

- Цепенков, Марко. *Пословици, поговорки : гатанки, клетви и благослови*. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Цепенков, Марко: *Силјан Штркот*. Македонски народни умотворби, кн. 2. Скопје: Македонска книга, 1972.
- Друговац, Миодраг. *Историја на македонската књижевност XX век*. Скопје: Мисла, 1990.
- Друговац, Миодраг. Predgovor v: *Силјан Штркот*. Скопје: Просветно дело 2004, str. 83-93.
- Гурчинов, Милан. *Современа македонска книжевност*. Скопје: Мисла, 1983.
- Kmecl, Matjaž. *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Založba M&N, 1996.
- Koneski, Blaže. *Makedonska književnost*. Beograd: [s.n.], 1961.
- Конески, Блаже. *Сказни и сторенија*. Скопје: Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, 1986.
- Kos, Janko. *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Maribor: Obzorja, 1997.
- Lakićević, Ognjen. *Antologija savremene jugoslovenske drame 2*. Beograd: Svetozar Marković, 1984.
- Лазаров, Ристо. *Капки кисела вистина*. Скопје: Мисла, 1985.
- Мартиновски, Владимир. *Од слика до песна: Интерпретации меѓу македонската современа поезија и ликовните уметности*. Скопје: Магор, 2003.
- Мазова. Лиљана. *ТОЈ и ТИЕ. Театарски сложувалки*. Скопје: Факултет за драмски уметности, 2003.

- Mejač, Sandra. *Miti in legende v dramah Gorana Stefanovskega*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL, 2008.
- Trdina, Silva. *Besedna umetnost II*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Sazdov, Tome. *Makedonska književnost*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.
- Саздов, Томе. *Усна народна книжевност*. Скопје, 1997.
- *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti [in] Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS, 2005.
- Стефановски, Горан. *Лет во место*. Скопје: Мисла, 1982.
- Танас Вражиновски. *Речник на народната митологија на Македонците*. Скопје: Матица Македонска, 2000.
- Урошевиќ, Влада. »Вампирските раскази на Цепенков« в *Книга за приказните на Марко Цепенков*. Скопје: Матица, 2003, str. 188.
- Урошевиќ, Влада. *Митската оска на светот*. Скопје: Студентски збор, 1993.

Spletni viri:

- Cunta Miljana, Šubert Barbara in Petrič Tanja. *Vilenica: mednarodni literarni festival Vilenica 2007*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev, 2007. V elektronski obliki dostopno na: <http://www.vilenica.si/2007/arhiv.html#pub>
- Чашуле, Илија. *Кoj е Силјан Штркот и дали сме Македонците негови потомци?* Скопје: Филолошки факултет »Блаже Конески«, 2012. Dostopno na: <http://www.mkd.mk/11709/makedonija/ilija-casule-siljan-strkot>
- Димковска, Лидија. *Поезијата боли и лекува*. Dostopno na: <http://ristolazarov.com/kriticki/lidija/dimkovska.html>

- Георгиевски, Свездан. *Што е дајдоброто, а што најлошото во македонската култура*. Objavljeno na spletni strani Globus: 23.06.2009. Dostopno na: <http://www.globusmagazin.com.mk/?ItemID=2C7E78AE452BB640B468589F1790F46E>
- Kalenić Ramšak, Branka. »Hispanoameriški postmodernizem«. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2008. V elektronski obliki dostopno na: <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/vol2/1/2.pdf>
- *Прашалник за Владимир Мартиновски*. Objavljeno na spletni strani Okno: 9.4.2012, 09:15. Dostopno na: <http://okno.mk/node/18513>
- *Ристо Лазаров: био-библиографска белешка*. Objavljeno na ristolazarov.com: 18.4.2012, 19.45. Dostopno na: <http://ristolazarov.com/bio/bio.php>
- Старделов, Георги. *Тој грозен кикот човечки*. Dostopno na: <http://ristolazarov.com/odglasi/odglasi.php>
- Škerl Kramberger, Uroš. *Grčija je v resnici umetna tvorba*. Reportaža »makedonsko vprašanje« je bila objavljena: 16.7.2011. Datum zadnjega spreminjanja: 30.10.2012. Dostopno na spletnem naslovu: <http://www.dnevnik.si/objektiv/reportaa/1042459299>
- Тренчовска, Софија. »Силјан Штркот како психоаналитична приказна«. Objavljeno na Rastku: 25.8.2011. Datum zadnje spremembe: 25.8.2013, 10:52:37. V elektronski obliki dostopno na: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4f1b49a03ea6a>
- Здравески, Ѓоко. *Куќичка за птици-преселници*. Objavljeno na spletni strani Reper: 29.7.2013. Dostopno na: <http://reper.net.mk/%D0%BA%D1%83%D1%9C%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8>

Viri

- Цепенков, М. *Сказни и сторенија*. Скопје: Кочо Рацин, 1954.
- Лазаров, Ристо. *Сиљан и тркот уште еднаш ја облетува Македонија*. Скопје: Детска радост, 1995. V elektronski obliki dostopno na:
<http://ristolazarov.com/knigi/siljan/siljan.html>
- Мартиновски, Владимир. *Квартети: за читање, гледање, пеење и слушање*. Скопје: Кликер маркетинг, 2010. V elektronski obliki dostopno na:
<http://www.gbiblsk.edu.mk/images/stories/eknigi/kvarteti-v.martinovski.pdf>
- Стефановски, Горан. *Собрани драми*. Скопје: Табернакул, 2002.

Povzetek

V diplomskem delu z naslovom *Mit o Siljanu Štrku v sodobni makedonski književnosti* smo primerjali ljudsko pripovedko Marka Cepenkova *Siljan Štrk* (Силјан Штркот, 1954) s tremi sodobnimi deli treh različnih avtorjev: dramo *Črna luknja* Gorana Stefanovskega (Црна ѓупка, 1987), pesnitvijo *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* Rista Lazarova (Силјан штркот уште еднаш ја облетува Македонија, 1995) in pesmijo *Ptica-človek* Vladimirja Martinovskega (Птица-човек, 2010).

Ugotavljali smo, kateri elementi ljudske pripovedke *Siljan Štrk* se pojavljajo v zgoraj navedenih delih. Zanimalo nas, kako so avtorji preoblikovali lik in mit Siljana Šrka.

Siljan Štrk vsebuje fantastične elemente pravljic, a ima obenem časovno in prostorsko opredeljen okvir dogajanja, kar je značilnost ljudske pripovedke. Glavni protagonist ima lastno ime, kar sicer ni značilno za dela ljudskega slovstva. Izpostavimo lahko štiri motive, ki se pojavijo v tej pripovedki: motiv kletve, motiv preobrazbe, motiv izgubljenega sina in motiv čudežne vode. Kot najvišja vrednota je izpostavljena družinska skupnost in delavnost. Pripovedka poda moralni nauk, kakšne so družbeno zaželeni in sprejemljivi lastnosti posameznika in kakšna je njegova vloga v družini. Pri tem ima pobožnost pomembno vlogo. Jezikovni stil je močno obarvan s takratnimi verovanji in ljudskimi običaji. Slikajo se prizori vaškega življenja. Cepenkovi skozi ljudske pregovore in rekla uči in posreduje modrost makedonskega ljudstva.

Mit Siljana Šrka definirata dva glavna motiva: motiv starševske kletve in motiv preobrazbe. Gre za zgodbo o neposlušnem in izgubljenem sinu, ki se upre svojemu očetu, zaradi česar ga doleti starševska kletev, katere posledica je preobrazba v štokljo. Ko se Siljan odloči postati družbeno sprejemljiv in boljši človek, se lahko vrne domov k svoji družini in se preobrazi nazaj v človeka. Mit je grajen na verovanju, da je štoklja nastala iz človeka, da so nam štoklje za zgled, kako skrbeti za svoje ostarele starše in da boj med štokljami in orli napoveduje vojno med ljudmi. Vse tri komponente mitološkega pomena štoklje so izražene tudi v ljudski pripovedki *Siljan Štrk*. Ime glavnega protagonista Siljan je moč etimološko povezati s frigijskim božanstvom vode Silenos, lik Siljan pa z mitom boga Dionizija. V pripovedki je prisoten tudi mit čudežne vode.

Drama *Črna luknja* je umeščena v sodobni čas in meščansko okolje. Stefanovski uporablja realističen, sodoben, neposreden in filozofski jezik. V drami se pojavijo pregovori in ljudska verovanja. Določeni dialogi iz prvotne pripovedke so intertekstualizirani v dramo. V drami sta prisotna glavna motiva: motiv kletve in motiv preobrazbe. Lik Siljana oblikuje tudi motiv izgubljenega sina. Protagonist se tokrat ne preobrazi v štokljo, ampak postane neviden in lahko govori s svojo mrtvo materjo. V drami se za razliko od ljudske pripovedke, slika meščansko življenje in dela. Poučno-socialna dimenzija pripovedke se v drami povsem ohrani, mit pa je preoblikovan tako, da se zlije z utripom sodobnega časa.

Pesnitev *Siljan Štrk še enkrat obleti Makedonijo* ima narativno-refleksiven karakter in je pisana v tehniki kolaža. Časa v pesnitvi ni moč natančno določiti, saj se preteklost in sedanjost prepletata tako tesno, da ne moremo jasno določiti, kdaj smo v enem in kdaj v drugem času. Lazarov je v pesnitvi ohranil leksično-frazeološko in semantično-jezikovno strukturo pripovedke, ki jo je zapisal Cepenkov. V pesnitvi so ohranjeni vsi štirje motivi prvotne pripovedke: motiv kletve, preobrazbe, izgubljenega sina in čudežne vode. Lik Siljana v pesnitvi služi kot prispodoba za makedonski narod.

V pesmi *Ptica-človek* je mit o Siljanu Štrku najbolj preoblikovan. Celotna pesem je pravzaprav slika motiva preobrazbe, medtem ko ostalih motivov ne zasledimo. Čas in prostor v pesmi nista znana. Poetičen jezik je realističen in razumljiv. V pesmi ni pregovorov, opisov podeželja, vaških običajev ter folklornih verovanj. V pesmi je mit predstavljen z duhovne dimenzije. V ospredje je postavljena duša protagonista, ki je doživel preobrazbo.

V diplomskem delu se potrdi domneva, da sodobni avtorji v pripovedki vidijo posebno vrednost, saj se vedno znova vračajo k njej in iz nje črpajo inspiracijo za nadaljnje literarno ustvarjanje. Avtorje ženejo različni vzgibi, vendar jim je skupno to, da vsi vidijo predvsem moralno-poučno vrednost mita, ki ga želijo oživeti tudi v svojih delih. Glede nato, da »makedonsko vprašanje« tudi 22 let po osamosvojitvi Makedonije ni rešeno, avtorji identificirajo lik Siljana in njegovo zgodbo z makedonskim narodom, ki je tudi na nek način »izgubljen«. Zgodovina Makedonije, preprejena z antičnim zmagoslavjem, socialnimi nepravdicami in političnimi razhajanjmi je zajeta v en sam lik iz ljudske pripovedke *Siljan Štrk*.

Резиме

Во димпломскиот труд *Митот за Силјан Штркот во современа македонска литература* истражуваме кои елементи на народната приказна *Силјан Штркот*, запишана од Марко Цепенков, се појавуваат во со три современи книжевни дела на три различни автори: драмата *Црна дупка* (1987) од Горан Стефаноски, поемата *Силјан штркот уште еднаш ја облетува Македонија* (1995) од Ристо Лазаров и песната *Птица-човек* (2010) од Владимир Мартиновски. Нè интересира пред сè на кој начин авторите ги (пре)обликуваат ликот на Силјан и митот за Силјан Штркот во своите литературни дела.

Во народната приказна *Силјан Штркот* се појавуваат четири доминантни мотиви: мотив на клетва, мотив на трансформација, мотив на загубениот син и мотив на чудесната вода. Семејството и работливоста се изложени како највисоки морални вредности. Приказната има морална поука, бидејќи илустрира што се општествено пожелни и прифатливи особини на човекот и која е негова улога во општеството. При тоа има значајна улога и побожноста. Јазикот е обоен со тогашните народните верувања и обичаи. Често се споменуваат селските работи и обичаи. Цепенков преку поговорки ја пренесува мудроста на македонскиот народ.

Митот на Силјан Штркот го дефинираат двата главни мотиви: мотив на родителската клетва и мотивот на трансформација. Непослушниот и изгубен син, кој се побунил против својот татко, поради што го фатила родителската клетва и трансформација во штрк, одлучува да стане подобра личност и затоа може да се врати дома кај своето семејство та да се трансформира назад во човек.

Митот е изграден на митолошките верувања дека штркот потекнува од човек, дека штрковите се грижат за своите постари, и кога штрковите и орлите се тепаат, претскажуваат војна меѓу луѓето на местото каде што се тепаат. Сите три компоненти се изразени во народната приказна *Силјан Штркот*. Името на главниот протагонист Силјан може етимолошки да се поврзе и со фригиското божество на водата Силенос, а ликот на Силјан со митот за Дионизиј. Во приказната е присутен и митот за чудесната вода.

Драмата *Црна дупка* е лоцирана во модерно време и во граѓанската средина. Стефановски во драмата користи реален, современ, директен и понекогаш филозофски јазик. Во неа се појавуваат поговорки и народни верувања. Одредени дијалози од оригиналната приказна се повторуваат и во драмата. Во драмата се присутни мотив на клетва и мотив на трансформација. Ликот за Силјан се темели врз мотив на загубениот син. Овој пат главниот лик не се претвора во штрк, туку станува невидлив и може да зборува со својата почината мајка. Во драмата, за разлика од народни приказни, Стефановски слика градски живот и работи. Образовна и социјална димензија на приказната во драмата се зачувани, а митот е преобликуван за да се вклопува во модерните времиња.

Поемата *Силјан штркот уште еднаш ја облетува Македонија* има наративен а и рефлексивен карактер. Напишана е во техника на колаж. Минатото и сегашноста се тесно испреплетени. Лазаров во песната се потпира на лексичката и фразеолошка, семантична и идиоматска структура на Марко Цепенков. Во песната се зачувани сите четири мотиви: мотив на клетва, мотив на трансформација, мотив на загубениот син и мотив на чудесната вода. Силјан Штркот е во оваа поема метафора за Македонците и Македонија.

Во песната *Птица-човек* митот за Силјан Штркот е најмногу изменет. Целата песна е всушност симбол на трансформација, додека другите мотиви не се застапени. Времето и просторот не се познати. Поетскиот јазик на Мартиновски е реален и лесен за разбирање. Во песната нема описи на руралниот живот, поговорки, фолклорни елементи (обичаи и верувања). Митот е претставен со поинаква, духовна димензија. Во средиштето е душата на лисрскиот субјект, кој доживува трансформација.

Во дипломскиов труд се потврди претпоставката дека постои причина зошто и некои современи автори се инспирираат од тој мит. Авторите имаат различни мотиви за тоа, но сите сакаат повторно да ја истакнат вредноста и поука од приказната *Силјан Штркот*. Со оглед дека "македонското прашање" повеќе од 22 години од независноста на Македонија не е решено, можеби поради тоа авторите го идентифицираат македонски народ и негова историја со ликот на Силјан, бидејќи на некој начин тие исто така се »изгубени«. Историјата на македонскиот народ препредена со античниот

триумф, со социјалните неправди и политичките разидувања е опфатена во ликот од народна приказна *Силјан Штркот*.

Клучни зборови: Силјан штркот, Марко Цепенков, Горан Стефановски, Ристо Лазаров, Владимир Мартиновски, мит, современа македонска литература.

Izjava o avtorstvu

Pričujoče diplomsko delo z naslovom *Mit o Siljanu Štrku v sodobni makedonski literaturi* sem v študijskem letu 2012/2013 pisala pod mentorstvom doc. dr. Namite Subiotto na oddelku za slavistiko Filozofske fakultete v Ljubljani.

Tina Štrus izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo, napisano na temo, izbrano po želji in podprto s strokovno literaturo, navedeno v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo. Vsa mesta v besedilu, ki druga dela navajajo dobesedno ali jih smiselno povzemajo, so jasno označena kot prevzeta mesta z navedbo vira.

Ljubljana, 31. avgust 2013

Tina Štrus